

Zrod pašijových žánrů z obřadů zemědělského folklóru (Evoluce sběračského a selského folklóru)

Prapůvodní obraz slovesnosti sběračských a zemědělských kmenů můžeme přibližně rekonstruovat trpělivým porovnáváním bantuských, melanésckých, australských a amazonských pohádek. Jejich lidový folklór vychází ze zvyk-lostí **zemědělné obětní magie**, kdy hladovějící rod obětuje na jaře zbytky plodin matce zemi a ta ho na podzim odmění jako své děti darem bohaté zmnožené úrody. Péče o půdu se sestává z hymnů na bohy deště, aby za dlouhého sucha dodali zemi vláhu. Bohatou úrodu zajišťují bozi obilí a vegetace spolu s rodinou naturistických bohů živlů země, nebe, ohně a vody.

Pro zemědělské kmemy je příznačný systém příbuzenských vztahů označovaný dříve nepřesně jako **matriarchát**. Ve skutečnosti nejde o to, že by ženy vládly jako náčelnice, ale spíše o matrilineární dědictví po matce a z matky na dceru. Muži dbají o lov, obranu, klučení půdy a žďáření, ženy řídí samy zemědělské práce. Rada starších žen působí jako **sudičky**, přidělují každému novorozeněti díl majetku, půdy a místa v „dlouhém domě“, domlouvají nedospělým dvojicím sňatek (*marriage contract*) a připravují pro dcery **věno**, díl z majetku velkorodiny. Nevěsty se neunášejí, mají předurčeny ženichy z protějšího „dlouhého domu“. Platí zákony **matrilokální endogamie**, kdy vdané dívky zůstávají po sňatku doma ve svém rodu a manželé za nimi na noc docházejí k jejich rodinnému ohništi v „dlouhém domě“.

Německý etnograf Fritz Graebner používal pro takové manželské soužití dvou protilehlých „dlouhých domů“ termín *Zweiklassengesellschaft*. Jeho idea velela zakládat osady dvou příbuzných rodových půlek (*moieties*), otcovské a mateřské, které se za čas opět duálně rozštěpily na synovské a dceřiné čtvrtky. Protože praotci a pramatky rodů byli uctíváni jako bozi, stal se jejich rodokmen časem genealogií nebeského pantheonu v kmenové mytologii. Na počátku existence osady si postavily dva protilehlé „dlouhé domy“ dva příbuzné rody boha otce nebes a bohyně matky země a sňatky uzavíraly výlučně dvojice z protilehlého domu slavností kolektivní svatby (*hieros gamos*) dvou rodů. Po čase se od dvou rodových půlek žijících v manželské endogamii a obývajících dům o 80 až 120 příbuzných oddělily čtvrtky syna boha slunce a dcery bohyně vod, které si postavily kolmo vlastní dlouhé domy. Všechno dělení potomstva probíhalo na zemi i na nebi podle zásad **pohlavního dualismu**, který chápe přírodní živly země, nebe, slunce a vody jako mužské či ženské příslušníky jedné rodiny.

Princip duální klasifikace je znám dobře z **polytheismu** egyptských, sumerských, staroindických a starořeckých zemědělců. Božstva starých Egyptanů tvořili prarodiče země a nebe Geb a Nút a jejich děti Usír, (= Osiris), Eset (= Isis), Hór a Sutech (= Set). Z božských prarodičů se těžiště děje postupně přeneslo na mladší generaci, na milostný vztah boha vegetace Osirida a bohyně lásky Isidy. Jeden z této milostné dvojice u všech zemědělských kultur na podzim umírá a druhý za ním odchází do podsvětí. Na jaře se ale oba vracejí, mrtví se dožívají znovuzkříšení a

ožívají opět s jarní vegetací. Že taková mytologická konstrukce účinkovala už v náboženském myšlení nejstarších sběračů, dokazuje srovnání s mýty australských domorodců. Božstva tady zosobňují pohlavně klasifikované živly a činidla potřebná pro růst rostlin. Australskou bohyní nebe je Žena-Slunce Wuriupranala, některé kmeny ale vyznávají víru v Muže-Slunce Loynu. Jeho družce Ženě-Dešti Kalyi kanou nebeské slzy na svět a omývají jej jako déšť. Jiná pověst vykládá původ pravidelnosti příchodu období dešťů tak, že z nebeského tábora vycházejí na dlouhou pouť světem Žena-Blesk, Žena-Déšť a Muž-Hrom. Jejich milostné plotky tvoří počasí a zaplavují celou zem blahodárnou nebeskou vláhou¹.

Další významné shody agrárních kmenů vidíme ve **fytothanasii**, ve víře, že po smrti se duše mrtvých promění v rostliny, květiny a křoviny. Taková víra je hodně rozšířena mezi australskými sběrači, melanéskými zemědělci a selskými osadami v Indočíně. Ve vietnamské pohádce dívka svádí chlapce, který byl již zaslíben kouzly staré čarodějnici. Chlapec se mění za trest v ebenový strom a ona v krásnou orchidej.² Jedna pohádka ze střední Austrálie hovoří o námluvách krásné mladé dívky Purlimil, již se „stařešinové rodu rozhodli pro-vdat za hrubého, ukřičeného staříka Turлта“. Dívka uteče s mladým milencem do tábora kmene Borolů, ale pomstychtivý stařík přísahá pomstu a celý kmen únosců se svými lidmi vyvraždí. Za trest se pobití únosci promění po roce v kámen a duše mrtvých v táboře vyhlazeného dívčina kmene rozkvetou jako květiny.³ Podle posmrtných osudů lze usuzovat na etnický původ. Rybářské kmeny Oceánie věří místo fytothanasie v petrothanasii, posmrtnou přeměnu v kámen nebo v posmrtnou transsubstanciaci do zvířecí podoby.

Pokřesťanštěním se evropská selská občina zdánlivě vzdala uctívání bůžků pohanského polytheismu, ale ten se brzy vrátil zadními vrátky zpět. Nepomohlo spílání duchovních, že idolatrické uctívání ikon a model protirečí duchu bible, křesťanství brzy nasáklo polytheistickým uctíváním patronů a světic, slavnostními procesemi, kultem mučedníků a dalšími relikty starých agrárních kultů. Jeho těžištěm se stala dvojice madony s nemluvnětem, oblíbená i v původní bantuské plastice. Podávání oplatky při mši se líčí jako svaté přijímání Kristova těla a eucharistické upíjení mešního vína jako přijímání Kristovy krve. Obojí připomíná staré zvyky, kdy se tělo zemřelých rodičů pojídalo doslovně. Je to hojně doloženo v archaických zádušních obřadech endofágie (pojídání příbuzných) u amazonských rolníků, i když mrtví jsou pojídáni v malých kostičkách, v koláči či ve formě popela smíšeného s krví.

Pokud bylo středověké křesťanství otiskem agrárního polytheistického pohanství do semitského judaismu, pak středověké šitství se stalo průhledným průmětem perských a mezopotamských agrárních kultů do arabského mohamedánství. Nehledě

¹ V. Kudínov: *Mify i legendy Avstralii*. Moskva 1976, s. 42.

² *Pohádky rýžových polí*. Vietnamské pohádky. Praha 1975, s. 114.

³ V. Kudínov: *Mify i legendy Avstralii*. Moskva 1976, s. 39.

k jeho historickému původu od Mohammedova bratra Alího a jeho druhého syna al-Husajna oslavovaného jako šíitský mučedník se do islámu zpětně vsáklý relikty starých gutijských a elamských agrárních zvyků. Šíitská věrouka se liší od sunnitské ortodoxie kultem světců a martyřů v čele s al-Husajnem a zjevnou idolatrií. Dne 27. prosince slaví sebebrskačský svátek *ašúrá*, kdy muži v černém smutečním hábitu kráčejí v procesí ulicemi a bičují se železnými důtkami. Je to připomínka hnutí evropských flagelantů a asketů chtějících podstoupit stejná muka jako ukřižovaný Kristus. Průvody kajícníků vrcholí divadelními mystérii zvanými *tázije* (persky „oplakávání“), kde je mučedník oplakáván srdcervoucím nářkem okolních žen. Jsou to jakési šíitské pašije ve stylu středověkých mystérií vedených vypravěčem (*rúzechán*). Vypravěč předzpěvuje, zatímco dav sborem opakuje jeho verše. Děj spočívá v živém předvádění umučení al-Husajna sunnitským vůdcem Jazidem.

Bylo to pokračování minulosti, kdy stará zemědělská slovesnost stavěla na chorálních hymnech zpívaných celým rodem při procesích putujících na nová sídla. První zemědělci používali metod stěhovavého přílohového zemědělství (*shifting agriculture*), obdělávali půdu několik let, a pak ji nechali ležet pár desetiletí ladem. Poskládali kosti starých předků do posvátných skříněk, starou osadu podpálili a založili novou na odpočaté půdě. Neustálým stěhováním a návraty do starých osad v kruhu se jejich sídla vršila na vysokých násypech zvaných arabsky *tell* a persky *tepe* o výšce 8-20 metrů. Po výstavbě nového „dlouhého domu“ rod uspořádal oslavu svatby matky země a otce nebe (*hieros gamos*), kdy se pěly hymny na božskou svatou rodinu. Hypotéze o časoměrné povaze těchto hymnů nasvědčují starořecké *Hymni homerici*, sánskrtský *Rgvéd* o svatbě otce nebe a matky země (Dyáus a Prthiví), zoroastrijské hymny v kvantitativním metru *'arud* a *vazn* v Persii a mezopotamské relikty časomíry v mýtech arabských zemědělských kmenů. Spolehlivé doklady, že byly i sumerské hymny k Ištar (Inanně) a staroegyptské hymny k bohyni Isis psány v časomíře, ovšem zatím nemáme.

Zhavým tématem starých agrárních hymnů byly prosby k bohům vody o dar deště při dlouhých obdobích sucha. Osada se srotila v procesí žádající obět' dcer předních mužů, náčelníkovy dcery nebo královské princezny. Rituál zahaloval mytologicky reálné funkce čtvrtky kmene, čtvrtka bohyně země byla od sklizně obilí, čtvrtka boha vody od zavlažování polí a čtvrtka boha slunce od obrany osady před nájezdíky. Král z rodu boha nebe musel obětovat svou dceru drakovi, za níž se skrývala čtvrtka boha deště anebo horda cizích nájezdíků žádajících dar nevěst. Od statečných bohatýřů z čtvrtky boha slunce se čekalo, že se postaví drakovi, zachrání princeznu a utopí v krvi draka zadržujícího vláhu. Pokud drakobijce nezvítězil, obětovaný syn či dcera byli slaveni jako trpitelé, jako bozi vegetace odcházející do podsvětí a vzkříšovaní na jaře s novou zelení. Celý konflikt se promítl do pohádek o přemožitelích draka. Jejich hrdinové se spouštěli zemní dírou do podsvětí, vedle pravého zachránce se často objevil falešný spasitel, který zanechal pravého hrdinu v podzemí a sám si nárokoval ruku princezny. Náčelník byl podle starých zvyklostí

matrilokálního manželství povinen dát zachránci ruku své dcery a s ní i půlku království. Bylo to vlastně věno, které rod dával nevěstě, půlka rodového majetku, která jí tak jako tak příslušela z rodového dědictví.

Sběračské zkazky o fytothanasii – pracovní četa žen chodí kopat kořeny, a když se jedna mladá dívka vzdálí, znásilní ji duch z cizího kmene. Dívka se po smrti promění v květinu, rostlinu nebo keř.

Barbarské zemědělské pohádky – vyprávění o hodných stařečcích, hrdinech plnicích úradek přadlen sudiček a pouti k ženám bohů slunce, měsíce a větru.

- **Barbarské pohádky o darech stařečkům** – hrdinové se vypravují do světa a snaží se dobře sloužit stařečkům a podělit se s nimi o své dary. Ti je za to odmění darem zázračných předmětů a nadpřirozených schopností. S jejich pomocí vyžení princeznu a půl království.
- **Naturistická pohádka** – hrdina obchází s žádostí o radu ženy starců boha slunce, měsíce a větru, prokazuje všem stařečkům obětavé služby a oni se mu odvděčí darem zázračných předmětů.
- **Hymny** – oslavné hymny na svatbu nebeských rodičů, otce nebe, matku zemi, syna trpitele, boha obilí a bohyni lásky a vegetace.

- **Agrární knížecí pohádky** – zkazky o dědění polovice království v barbarských knížectvích.

- **Pohádky o sudičkách** – při narození dítěte se nad ním sklánějí sudičky přadleny osudu a dávají mu do vínku životní úděl a podíly rodového majetku (*Šípková Růženka*). Synu uhlíře žďářícího v lesích pole přeурčily vzít si princeznu, ale král ho poručí popravit. Sudičky ovšem opraví vzkaz královně a prosadí svou. Hrdina navštívuje sudičku ženu děda Vševeda, skrze níž vyzví, jak osvobodit vegetaci od plazů zadržujících vláhu a vystřídat u moci starého krále (*Tři vlasy děda Vševeda*).

- **Pohádky o přemožitelích draka** – hrdina se vydává do světa pomáhat stařečkům, řeší, jak zbavit studnici živé vody od žáby, jabloň věčné mladosti od hada a království od draka. Král chce spasit lid od sucha obětí dcery drakovi zadržujícímu vláhu, ale její zachránce usekne sani tři hlavy.

- **Pohádky o sestupech do podsvětí** – hrdina sestoupí do podsvětí, zachrání zde princeznu, ale jeho společník jej zradí a vytrhne mu z ruky provaz vedoucí vzhůru na zem.

Legendy doby královské – příběhy světců, světic, patronů a mučedníků.

- **Zázračné legendy o drakobijcích** – (*Legenda o sv. Jiří*), svatý Jiří zachrání libyjské město Kyréné, zabije draka, který mu zadržoval přívod vody a osvobodí obětovanou princeznu.
- **Pašijové legendy o mučednících** – první vyznavači Krista čelí pronásledování křesťanů a podstupují mučednickou smrt za svou víru.
- **Církevní hymny** – sborové hymny na Pannu Marii, patrony a mučedníky.

<p>Dramatická mystéria z doby feudální roztržnosti.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mirákl – hra o zázracích Panny Marie a zázračných skutcích světců. • Mystérium – hra o utrpení Krista a životě mučedníků (<i>Hra o sv. Dorotě</i>). • Moralita – alegorická hra o vítězství abstraktních ctností nad hříchy.
<p>Životopisná beletrie renesanční doby: sekularizovaná podoba středověké církevní hagiografie a martyrologie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Životy velkých mužů (<i>vitae virorum illustrorum</i>). • Naučení synovi (<i>Fürstenspiegel</i>) – rada synovi o tragických pádech knížat.
<p>Drama z doby patriciátu.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Stoická tragedie – hra o utrpení hrdiny úpícího pod knutou tyрана. • Tragikomedie – milostná tragedie o neodlučné lásce potomků boha vegetace a bohyně a milosti (<i>Romeo a Julie</i>).
<p>Narodnická, agrární a ruralistická beletrie – tradicionalistická beletrie o životě v kruhu ročních církevních svátků.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Selský román o silných vůdcích vesnické obcíny (Holečkův Jan Kojan). • Ruralistický román – próza o mystickém sepětí selské obcíny s půdou.

Tab. 1. *Žánrová evoluce selského folklóru*

Selská obcína nežila v reálném historickém čase, ale pouze v odvěkém čase kruhu ročních svátků. Hodiny jejího života odbíjely podle svátků datujících čas k orbě, setí, plení, žatvě a sklizení úrody. Ve středověku připadal na každý svátek nějaký patron, takže chod zemědělských prací se řídil podle meteorologických pranostik a *calendaria* církevních svátků. Kult bájných předků se změnil v kult patronů, kult boha vegetace odcházejícího do podsvětí v pašijový kult svatých mučedníků a vzývání matky země v mariánské hymny věnované Panně Marii. Místo pohanských chorovodů s kostmi předků chodila na poutě procesí s ostatky světců, oplakávání útrpného boha vegetace nahradila středověká mystéria a hymnické chvály zázračných skutků *miracula*. Čas se nesunul vpřed v reálných letopočtech, ale v každoročních proměnách přírody. Judaistická liturgie Starého zákona jako by vůbec neexistovala, vše co platilo, bylo starověké modloslužebnictví pohanských agrárních kultů prosvítající transparentně v církevních svátcích. Jejich paterí byl hagiografický a martyrologický kult světců, oslava jejich dřevěných soch a uctívání jejich svatých ostatků. Na jejich počest se v chrámech a na procesích ozýval zpěv vokálních chorálních hymnů, při nichž kněz koryfej předzpěvoval a chór věřících litanicky opakoval verše. V prosodické oblasti se antická časomíra udržela jen zčásti v hymnech latinské liturgie, pevně vytrvalo jen dědictví chorálního antifonického zpěvu. Ve výtvarném umění se pohanský živel prosazoval v kultu dřevěných model (idolatrie) a v oltářních malbách světců.

Citováno ze studie Pavla Bělíčka: *Encyklopedie soustavné literární vědy III. Literární historie*, Praha 2011, pp. 57-62

